

Karel H. Voous en het Zoölogisch Museum in Amsterdam

C.S. Roselaar

Inleiding

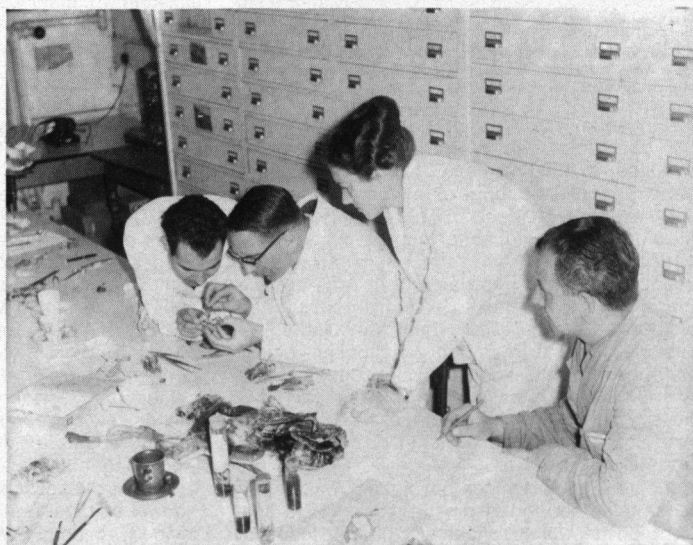
Karel Hendrik Voous had al van jongs af aan belangstelling voor de natuur en speciaal voor vogels. Bekend met het feit dat men vogels kon vangen door zout op de staart te strooien, werd hij al in de kleuterleeftijd eens met het zoutvaatje in de dakgoot aangetroffen. Op de middelbare school werd de in 1920 geboren Watergraafsmeerder lid van de Nederlandsche Jeugdbond voor Natuurstudie. Het was daarom niet verwonderlijk dat hij na zijn eindexamen in 1938 biologie ging studeren aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam. Toch kwam hij bij zijn biologiëstudie niet door zijn belangstelling voor vogels voor het eerst in aanraking met het Zoölogisch Museum. Zoals zo vele biologiëstudenten in de toen nog kleine jaarklassen werd hij te hulp geroepen bij het determineren en etiketteren van op het museum binnengekomen materiaal. Zo begon hij zijn werk als vrijwilliger bij de mollusken-conservatrice mevrouw T. van Benthem Jutting (later dr. W.S.S. van der Feen-van Benthem Jutting). Pas bij het uitbreken van de oorlog in mei 1940 raakte hij bij vogels betrokken, toen het materiaal in verband met het oorlogsgeweld in de kelders van het museum moest worden ondergebracht. Getroffen door de ouderwetse en onvolledige etikettering op de voetplanken van de opgezette vogels, begon hij ze van modernere naamgeving te voorzien en voorts begon hij een register met doorlopende nummering voor elk exemplaar. In 1940 was hij al benoemd tot student-assistent op de vogelafdeling. Gedurende enkele oorlogsjaren kon hij niet langer aangesteld blijven, maar zette hij illegaal toch zijn werkzaamheden voort, waarvoor hij in 1945 een gratificatie kreeg. Na zijn doctoraal examen werd in augustus 1946 het student-assistentschap omgezet in een gewoon assistentschap; na zijn promotie tot Doctor (cum laude, op de verspreidingsgeschiedenis van de bonte spechten (*Dendrocopos*)) op 11 juni 1947 werd hij als conservator (hoofd) van de vogelafdeling aangesteld. Voordat ik verder wil ingaan op de betekenis van Voous voor de vogelafdeling en zijn bijdrage aan de studie van de zoögeografie wil ik eerst kort de geschiedenis van de vogelafdeling uit de doeken doen om aan te geven wat hij bij zijn komst aantrof.

De vogelcollecties van het Zoölogisch Museum in Amsterdam vóór 1891

De heren Westerman, Werlemaan en Weismüller, die het Zoölogisch Genootschap 'Natura Artis Magistra' ('Artis', vanaf 1852 Koninklijk) in mei 1838 oprichtten, stelden al in de zomer van 1837 een aantal opgezette dieren tentoon, eigendom van Rijndert Draak, suppoost van het Burgerweeshuis en preparateur. Om ook levende dieren te kunnen laten zien kocht voornoemd driemanschap in 1838 het buiten 'Middenhof' aan de

Plantage Middenlaan, hetgeen de basis werd van de latere Artis-tuin.

Draak werd de eerste directeur en had tevens het toezicht over de drankverkoop in de bij Artis behorende sociëteit. Omdat Draak er van verdacht werd alcohol, bestemd voor het conserveren van dode dieren, ten eigen bate te verkopen, mogelijk zelfs alcohol die reeds in gebruik geweest was, werd hij na korte tijd ontslagen en hij verdween met medeneming van de opgezette dieren. De basis voor het vertonen van een col-

Onderzoek van in 1961 in Suriname verzamelde vogels in het Zoölogisch Museum te Amsterdam (1961). Van links naar rechts: dr. J. Wattel, professor dr. K.H. Voous, mevrouw G. van Baars-Klinkenberg en preparateur P.L. Graat, de opvolger van P.L. Steenhuizen.

lectie opgezette dieren naast de levende have was echter gelegd. Na het vertrek van Draak werd G.F. Westerman zelf directeur. De eerste grotere collectie levende dieren werd aangeschaft in 1839, afkomstig van de reizende menagerie van Cornelis van Aken. Hoewel dat niet de bedoeling was, sneeden van deze en andere aankopen reeds na korte tijd vele dieren, die door de Artis-preparateur C.V.O. Bouwmeester werden opgezet. Niet alleen de Artis-tuin breidde zich in enkele jaren snel uit, ook de collectie opgezette dieren groeide. Daarom werd in 1850-1855 het Grote Museum gebouwd (nu ten dele in gebruik als Artis-restaurant), een enorm gebouw dat tot 1987 dienst heeft gedaan voor de opgezette vogels en zoogdieren, maar dat helaas al vanaf 1946 voor het publiek gesloten was wegens bouwvalligheid.

De studie naar de geografische variatie van Palearctische vogels werd in Nederland vooral uitgevoerd door R.C.E.G.J. Baron Snouckaert van Schaumburg.

Het museum was dus eigendom van Artis, onder het directoraat van Westerman en, na diens overlijden in 1890, van dr. C. Kerbert. Rond 1870 telde de collectie opgezette vogels ongeveer 2000 exemplaren, deels in Artis overleden, deels als studie-huid (balg) aangekocht van naturaliënhandelaars als G.A. Frank en later opgezet; overigens werden dode dieren uit Artis ook via Frank te gelde gemaakt. De zeldzamere soorten werden aan het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie (RMNH) in Leiden geschonken; hierbij waren een aantal voor de wetenschap nieuwe soorten. Het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie leverde echter ook weer opgezette vogels aan Artis, met name via H. Schlegel, de directeur van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie die oprichter C.J. Temminck opvolgde. De vogelcollectie telde soorten afkomstig uit de verste hoeken van de wereld, maar alle hadden gemeen

dat ze wetenschappelijk weinig waardevol waren, omdat in het algemeen exacte vindplaats en sterfdatum niet op de voetplank vermeld waren. Nederlandse dieren waren er relatief weinig, en om ook iets van de Nederlandse fauna te tonen besloot Westerman om het voor het publiek minder aantrekkelijke 'Museum der Lagere Dieren' (in de westvleugel van het bibliotheekgebouw, halverwege de Plantage Middenlaan) te ontruimen en een 'Museum Fauna Neerlandica' in te richten, dat alle in Nederland voorkomende hogere dieren moesten omvatten. De toenmalige conservator Swierstra, die voor de opgezette collectie verantwoordelijk was, kreeg daarom vanaf 1872 hulp van de jager en preparateur H. Koller; in een later stadium werden beiden geholpen door de wetenschappelijk assistent R.T. Maitland. Tussen 1872 en 1891 wist dit trio de vogelcollectie enorm uit te breiden, vooral door hulp van een groot aantal contactpersonen in het gehele land: ongeveer 1000 vogels werden in die jaren opgezet. In 1888 schreef Koller aan de hand van het vogelmateriaal in het Museum Fauna Neerlandica het boek 'Naamlijst van in Nederland in den vrijen Natuurstaat waargenomen Vogels', in feite een der eerste goedgedocumenteerde avifauna's van Nederland. Door de groots opgezette internationale Koloniale Handelstentoonstelling in Amsterdam in de zomer van 1883 kwamen ook vele Indonesische vogels naar Artis, zowel opgezette als balgen: een aantal exposanten van vogelhuiden, onder andere S.C.J.W. van Musschenbroek en C.W.R. van Renesse van Duivenbode, stonden hun vogels na afloop van de tentoonstelling aan het museum af. Veel van deze Indonesische vogels waren nog niet van goede etiketten voorzien, maar de gegevens van de door Koller opgezette Nederlandse vogels waren op de voetplank aanwezig en ook een aantal vogels verzameld op expedities naar Indonesië door professor Max Weber en ir. C.J.M. Wertheim, geschonken rond 1890, hadden wetenschappelijk verantwoorde etiketten. In totaal waren in 1890 ongeveer 1100 Nederlandse, 400 Indiase, 2600 Indonesische en 1250 vogels van andere streken aanwezig (zie tabel 1).

Het Zoölogisch Museum in de periode Steenhuizen (april 1891-december 1937)

Bloeiende het museum gedurende het beheer van de heren Swierstra en Koller, gedurende de tijd dat P.L. Steenhuizen preparateur van Artis was kwam er een terugval. Koller zette in 18 jaar ongeveer 1100 vogels op (P. L. Graat, de opvolger van Steenhuizen, prepareerde zelfs ongeveer 9000 vogels in 42 jaar), maar Steenhuizen kwam in haast 47 jaar niet verder dan ongeveer duizend exemplaren, die bovendien slecht schoongemaakt waren en daarom erg gevoelig voor insectenvraat. Ook verwaarloosde hij de contacten met de vele correspondenten. Wel waren zijn opgezette vogels en diorama's artistiek buitengewoon begaafd. De terugval kwam ook door het enigszins dualistische karakter van het museum: hoewel officieel behorend bij Artis, was ook de invloed van de Gemeentelijke Universiteit in toe-

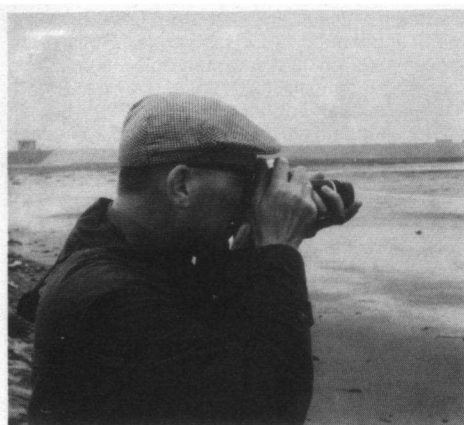
nemende mate merkbaar. In 1883 was Max Weber bij de universiteit aangesteld als buitengewoon hoogleraar in de vergelijkende anatomie van het dierenrijk; voor zijn studie kon hij de in Artis gestorven dieren gebruiken. In het op 2 december 1882 geopende aquariumgebouw werd een werkruimte voor hem ingericht. Tijdens een expeditie naar Indonesië in 1888-1889 verzamelde hij veel zoölogisch materiaal, dat bij het Artis-museum werd ondergebracht, maar dat formeel eigendom van de universiteit bleef. Ook het talrijke materiaal van de 'Siboga'-expeditie naar Indonesië in 1899-1900 bleef in het bezit van de universiteit. Schenkingen van vogelcollecties tussen 1900 en 1939 aan Artis of aan de universiteit kwamen bij elkaar in een lade te liggen, met op het label een 'A' (Artis) of een 'U' (Universiteit). Professor dr. L.F. de Beaufort, van 1922 tot 1949 de opvolger van Weber als hoogleraar en directeur van de afdeling bijzondere dierkunde van de universiteit, had grote zeggenschap over het wetenschappelijk beheer van de beide collecties, hoewel het dagelijkse beheer grotendeels onder Artis ressorteerde. Hoewel zowel Weber als De Beaufort zich erg voor vogels interesseerden (de laatste was mede-oprichter van de Nederlandsche Ornithologische Vereeniging NOV in 1901 en voorzitter daarvan van 1924 tot 1956; ook was hij secretaris-generaal van het Internationaal Ornithologisch Congres in Amsterdam in 1930) en grote hoeveelheden materiaal van andere diergroepen voor het museum verzamelden, werden de weinige vogels die zij van hun reizen meenamen, grotendeels aan het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie geschenken, afgezien van een klein aantal duplicaten dat voor educatieve doeleinden werd opgezet. Of dat nu kwam door het gevoel een underdogpositie te hebben ten opzichte van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie (waar rond 1930 al ongeveer 200.000 vogels aanwezig waren), of omdat het kwam omdat in de praktijk Steenhuizen de vogelcollecties bijhield en Weber en De Beaufort (met hun conservatoren) de overige diergroepen, waardoor laatstgenoemden weinig gevoel hadden voor de noden en mogelijkheden van vogelstudie, blijft onduidelijk. Alleen in de periode na 1926, toen het Heimans-diorama waar Steenhuizen veel aandacht aan geschenken had af was en toen achtereenvolgens in 1928 G.C.A. Junge (later hoofd van de vogelafdeling van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie en in 1934 A.C.V. van Bemmelen (later hoofd van het museum in Buitenzorg, Indonesië, en van diergaarde Blijdorp) als onbezoldigde student-assistenten aan vogels werkzaam waren, werd er weer wat meer gelet op acquisitie van materiaal en op etikettering. Overigens werd het museum tussen 1891 en 1939 toch een groot aantal vogels rijker door schenkingen van opgezette vogels en studiehuiden: een collectie van ongeveer 470 exemplaren, tussen 1840 en 1872 bijeengebracht door de gebroeders H.W. en G.M. de Graaf, kwam in 1898 naar het museum, omstreeks 400 opgezette vogels van R.C.E.G.J. Baron Snouckaert van Schaumburg kwamen in 1910 (de overige 750 opgezette vogels van zijn collectie gingen naar het

Carnegie Museum in Pittsburgh, USA, door bemiddeling van dr. O. Finsch van het RMNH), en tussen 1922 en 1931 kwamen ook Snouckaert's Indiase, Indonesische, Afrikaanse en Amerikaanse studiehuiden (ongeveer 1300 vogels); voorts uit Indonesië de collecties van C. Waldeck (400 exemplaren), professor J.P. Kleiweg de Zwaan (110 exemplaren), professor L.P. le Cosquino de Bussy (ongeveer 750 exemplaren), A.F.C.A. van Heyst (625 exemplaren) en, van diverse herkomst, kleinere collecties van M. Bartels, J. ter Meulen, C.L.J. Palmer van der Broek, de erven Willink van Collen, H.A. Lorentz, J.C. Baggelaar, de bioloog Fl. Heubel (nu de weduwe Rost van Tonningen) en anderen.

Door de economische recessie in de jaren dertig dreigde Artis failliet te gaan. Eerst dacht Artis erover om de meest waardevolle voorwerpen uit de collectie te verkopen, zoals de uitgestorven Quagga, de Reuzenalk met ei, of de Norfolk-eiland Kaka, een uitgestorven papegaai, waarvoor vanuit Amerika grote sommen geld geboden werden. Uiteindelijk bleek dat echter niet nodig, omdat de gemeente Amsterdam en de provincie Noord-Holland op 28 augustus 1939 de gronden, gebouwen, bibliotheek en de zoölogische collecties van Artis opkochten en de schulden saneerden. Daarna werden de grond, de stallen en de levende have aan Artis verhuurd voor f 1,- per jaar, terwijl de rest onder de gemeente kwam. Het hele museum werd daardoor gemeentelijk bezit, en behoorde van toen af volledig bij de Gemeentelijke Universiteit, de latere Universiteit van Amsterdam. Wel bleef Artis medezeggenschap houden over het beheer van de Artis-bibliotheek en bij de uitgave van het wetenschappelijk Artis-tijdschrift 'Bijdragen tot de Dierkunde', terwijl de in Artis overleden dieren als vanouds ter beschikking van het museum werden gesteld. Bij de aankomst van Voous bestond de collectie op het museum uit ongeveer 2300 voornamelijk opgezette Nederlandse vogels, ongeveer 5400 meest slecht geëtiketteerde huiden uit Indonesië, uit 1200 vooral opgezette vogels uit de rest van Europa en Azië, 600 vogels uit Afrika, 300 uit Australië en Oceanië en 1500 uit Noord- en Zuid-Amerika.

De ontwikkeling van de studie der zoögeografie in Nederland

Zoögeografie is de studie van de verspreiding en de variatie van bepaalde diergroepen in ruimte en tijd. Vóór 1900 waren zowel de universitaire musea als bezitters van particuliere collecties slechts geïnteresseerd in soorten: men wilde van zo veel mogelijk soorten 1 of 2 exemplaren hebben, liefst de grootste en de mooiste, zoals ook een postzegelverzamelaar aan één postzegel per uitgave genoeg heeft. Men zag wel dat er soms kleine verschillen waren tussen dieren van verschillende gebieden, maar dit werd als toevallige variatie aangemerkt. Pas na het verschijnen van de eerste aflevering van Hartert's monumentale werk 'Die Vögel der Paläarktischen Fauna' (1903-1922, met aanvullingen tot 1938), waarin de aandacht werd gelegd op de variatie tussen populaties binnen een soort en de patronen

Professor dr. Voous fotograferend aan de Nieuwe Pier, Schiermonnikoog, 1968.

daarin, waarbij voor het eerst op grote schaal het geografische ras of ondersoort werd geïntroduceerd, werd in Nederland interesse in geografische variatie getoond. Vreemd genoeg waren het niet de beide gevestigde musea, die te Leiden en Amsterdam, die onderzoek naar geografische variatie begonnen. Weliswaar begon men in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden vanaf rond 1900 de vogels als handzamer studiehuid te bewaren (opgezette vogels nemen veel plaats in beslag en zijn slecht onderling te vergelijken) en legde men daar grotere series van elke vogelsoort aan, de geografische variatie bleef voor zover het Europa betreft onontgonnen gebied, omdat de grotere series in het algemeen slechts van een enkele plaats afkomstig waren. In Amsterdam bleef men zich grotendeels beperken tot het verzamelen van en-

kele exemplaren van die soorten welke nog niet in de collectie waren opgenomen: tot ongeveer 1930 werd alles opgezet, omdat professor De Beaufort het educatieve belang van de vogelcollectie groter achtte dan het wetenschappelijk belang.

De studie naar geografische variatie van Palearctische vogels werd in Nederland vooral uitgevoerd door particulieren, waarbij in de eerste plaats R.C.E.G.J. Baron Snouckaert van Schauburg genoemd moet worden, in 1901 een van de mede-oprichters van de Nederlandsche Ornithologische Vereniging. Door contacten met personen van gelijke interesse in geheel Europa en zelfs in Azië wist hij tussen 1900 en 1915 een vogelhuidencollectie aan te leggen van ongeveer 5000 exemplaren, waarbij vooral van soorten die geografische variatie vertoonden series van vele vindplaatsen aanwezig waren. Op iets bescheiden schaal vond hij navolging bij P.A. Hens, M. Bartels, J. ter Meulen, G. van der Meer, H.C. Siebers, de gebroeders W.C. en F.C. van Heurn, het genootschap gevormd door de neven J.G., W.F., A.H. en J.A. Sillem en J.G. en C.J. van Marle, en C.G.B. ten Kate. Uiteraard betekende het aanleggen van een vogelcollectie in die jaren dat de vogels geschoten werden, of door de eigenaar van de collectie zelf, of door beroepsjagers die toen vooral in het Waddengebied en langs de Grote Rivieren actief waren. Daarnaast leverde de commerciële vogelvangst met zogenaamde stalnetten op het Groningerwad, door wilsterflappers in Friesland, en door gorzen- en vinkenvangers langs de kust bij Harderwijk nogal eens interessante bijvangsten op, die uiteindelijk of in musea of in particuliere vogelcollecties terechtkwamen. Een aantal leden van de Nederlandse Ornithologische Vereniging, onder wie Jac. P. Thijsse, zag de vogelstand teruglopen en

	1838-1871 (oerperiode)	1872-1890 (periode Koller)	1891-1939 (periode Steen- huizen)	1940-1963 (periode Voous)	(Coll. Snou- ckaert-Sil- lem-V. Marle ontv. 1979)	1964- (heden periode Wattel)	totaal (1838/ heden)
Nederland	100	1000	1200	3200	1750	10.400	17.650
Indonesië	600	2000	2800	1800	1550	0	8.750
overige Palearctis en Azië	300	100	800	1600	5000	1400	9.200
tropisch Afrika (inclusief Madagascar)	150	50	400	450	0	100	1.150
Australië, Oceanië, Antarctica	200	50	50	250	0	150	700
Noord-Amerika	150	50	250	500	0	100	1.050
Suriname, Ned. Antillen	100	50	100	1500	0	500	2.250
overig Midden- en Zuid-Amerika	300	150	300	150	0	300	1.200
totaal	1900	3450	5900	9450	8300	12.950	41.950
cumulatief totaal	1900	5350	11.250	20.700	29.000	41.950	

Tabel 1. Vogels ontvangen en geprepareerd door het Zoölogisch Museum te Amsterdam

streefde naar een volledige stopzetting van de vogelexploitatie door middel van een door de regering in te stellen wet tot bescherming van vogels. De vogelhuiden- en eiervverzamelaars binnen de Nederlandsche Ornithologische Vereeniging zagen dit niet zo zitten en stichtten daarom in 1911 een aparte vereniging, de Club van Nederlandsche Vogelkundigen (CNV), tegen 'overdreven vogelbescherming'. Vooral in de eerste jaren ging het hard tegen hard tussen de Nederlandsche Ornithologische Vereeniging en de Club van Nederlandsche Vogelkundigen, al was het verschil tussen leden van beide groepen in wezen niet zo groot: zelfs Thijsse schoot wel eens een Kluut als er voor educatieve doeleinden een opgezet exemplaar nodig was. Toen Snouckaert voor zijn gezondheid in 1922 naar Zwitserland vertrok, werd zijn grote collectie Palearctische vogels door het genootschap Sillem-Van Marle aangekocht, terwijl de rest van zijn collectie in het Artis-museum terecht kwam. Na inwerkingtreding van de Vogelwet in 1912 was het actief verzamelen in Nederland vrijwel afgelopen: alleen Ten Kate wist als rector van een middelbare school in Kampen nog veel door zijn leerlingen doodgevonden materiaal te verkrijgen; Hens legde zich meer toe op hoenders en kraaiachtigen die niet onder de Vogelwet vielen, de Sillems en Van Marles richtten hun aandacht vooral op het buitenland. J.A. Sillem nam bijvoorbeeld deel aan de beroemde Nederlandse Karakorum Expeditie naar de Himalaja en West-China in 1929-1930, wat bijna 500 vogels opleverde. Toen Voous in 1939 op het Zoölogisch Museum in Amsterdam kwam, was daar nauwelijks materiaal voor zoögeografische studies van Palearctische vogels aanwezig. In Leiden was veel materiaal, maar van een beperkt aantal vindplaatsen, terwijl de meeste vogels voor zo'n stu-

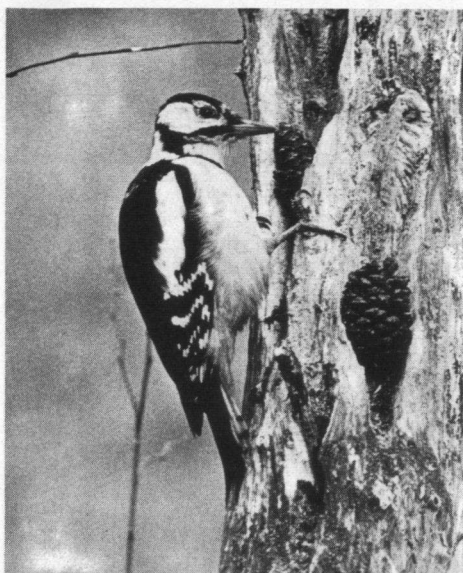
die in particuliere handen waren. Bovendien waren er aan het in Nederland aanwezige materiaal nog geen zoögeografische analyses verricht.

De eerste ornithologische activiteiten van K.H. Voous op het Zoölogisch Museum, 1940-1946

De activiteiten van Voous gedurende de eerste jaren van zijn verblijf op het museum waren noodgedwongen beperkt: in verband met zijn slechte gezondheid mocht hij geen inspannend werk doen en door de papierschaarste gedurende de oorlog waren de publikatiemogelijkheden beperkt. Bovendien ging de primaire aandacht uit naar de biologiëstudie, waarbij zijn belangstelling vooral getrokken werd door de zoögeografische colleges van professor De Beaufort. Voor zover hij tijd en energie had, hield hij zich eerst jaren naast de studie vooral bezig met het ordenen en catalogiseren van de collectie opgezette vogels, daarbij bijgestaan door de toenmalige preparateurs, J. Rozendaal, W.F. van Ee en P.L. Graat, die het materiaal naar zijn werktafel droegen. Uiteraard kwam hij hierbij belangwekkende exemplaren tegen, en zo verschenen de eerste artikelen van zijn hand: *Arendbuizerd* en *Valkbuizerd* uit Nederland in het museum (1943), *Slechtvalk* en *Willet* uit Suriname (1945), een afwijkende *Zilvermeeuw* (1944), '*Anser carneirostris*' in Nederland (1945), de ondersoort *buteoides* van de *Havik* op zee voor Katwijk (1946) en een nieuwe vorm van de *Kleine Trap* in Nederland (1946). Bij de werkzaamheden op het museum was hij via De Beaufort in contact gekomen met de conservator van de vogelafdeling van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden, dr. G.C.A. Junge en met de particuliere verzamelaars J.G. van Marle (de beheerder van de Sillem-Van Marle collectie)

Professor dr. K.H. Voous en echtgenote tijdens zijn afscheid op 20 november 1980.

De geografische variatie en de verspreidingsgeschiedenis van het geslacht *Dendrocopus* vormden het promotieonderzoek van professor dr. K.H. Voous. Grote Bonte Specht bij 'smidse'.

Foto: Hans Schouten GDT.

en P.A. Hens. Nog in de oorlog had hij gelegenheid een aantal bezoeken aan deze collecties af te leggen. Dit resulteerde in publikaties over vormen van de Zilvermeeuw en Kleine Mantelmeeuw in ons land (1943), een systematische studie van Rietgans-vormen in Nederland (1944), de verspreiding van de ondersoort *brandti* van de Vlaamse Gaai (1945), een exemplaar van de ondersoort *mentalis* van de Rietgans uit het Baikalgebied (1946) en een beschrijving van de verschillende sperwersoorten van Celebes (met J.G. van Marle, 1946). Dat ook de zoögeografische lessen van De Beaufort hun invloed hebben gehad blijkt ook uit zijn allereerste artikel, naar aanleiding van het ontdekken van de Krooneend als broedvogel in Nederland (1943), waar wordt ingegaan op de recente en mogelijke oude verspreidingspatronen van deze soort. De mogelijkheid door professor dr. J.E.W. Ihle van het Zoölogisch Laboratorium geboden om een groot aantal Vlaamse Gaaien anatomisch te onderzoeken, leerde hem ook veel over het op leeftijd brengen van vogels door middel van geslachtsorganen en Bursa fabricii (1944), zaken die later ook door de preparateurs op andere vogels werden toegepast, wat de huidencollectie extra waardevol maakte. Andere artikelen uit de beginperiode op het museum gaan over het ras van de Vlaamse Gaai in België (1946) en over het vliegvermogen van een gestrande Fuut (1946).

De activiteiten als conservator van de vogelafdeling.

Na het met succes beëindigen van de biologiëstudie begint Voous met een promotieonderzoek naar de geografische variatie en verspreidingsgeschiedenis van bonte spechten (geslacht *Dendrocopos*). Eerst nu blijkt hoe be-

perkt het in Nederland voorhanden zijnde materiaal is. In de grote musea zijn vrijwel alleen vogels uit Nederland, en alleen in de collectie Sillem-Van Marle bevinden zich een klein aantal exemplaren van een aantal Palearctische ondersoorten. Omdat de tijd van het actief verzamelen in een aantal landen definitief voorbij is, wordt contact gezocht met een groot aantal musea om materiaal te lenen. Uit deze contacten ontwikkelde Voous een aantal warme vriendschappen met collega's uit andere landen. Door ruil en ten dele ook door aankoop van vogels uit deze musea en uit particuliere collecties wist Voous in enkele jaren een zeer gevarieerde verzameling op te bouwen. Vooral met Indonesische vogels werd veel geruild, omdat die vaak weinig wetenschappelijke waarde hadden door het ontbreken van datum en vindplaats op de labels; daarbij ging het ruilen niet altijd 1 op 1, want bijvoorbeeld in 1949 werden 154 huiden in ruil ontvangen en 86 huiden of opgezette vogels afgestaan. In totaal werden er tussen 1947 en 1963 ongeveer 1600 Palearctische (niet-Nederlandse) vogels door ruil aan de collectie toegevoegd. Door de grote hoeveelheid geleend en nieuw materiaal en een grote inzet kon Voous al op 11 juni 1947 zijn promotieonderzoek cum laude afsluiten. Zijn promotor was zijn leermeester professor dr. L.F. de Beaufort. Na dit eerste zoögeografische onderzoek zouden er in snel tempo nog een groot aantal volgen, onder andere over Noordse en Antarctische Stormvogel (1949), goudvinken (1949), timalia's van het geslacht *Turdinus* (1949), rupsvogels *Coracina* (met Van Marle, 1949), Kauw (1950), Kerkuil (1950), jungle-timalia's *Malacopteron* (1950), dwergijsvogels *Ceyx* (1951), Groenling (1951), Vlaamse Gaai (1953), Boonklever (met Van Marle, 1953), Cayenne-stern (met Junge, 1955), Zanglijster (1959), Zilvermeeuw (1959,

De zoögeografische colleges van professor dr. L.F. de Beaufort trokken de belangstelling van professor dr. K.H. Voous.

1961), Zwarte Specht (1961), Kleine Mantelmeeuw (1963), bosuilen van de geslachten *Strix* en *Ciccaba* (1964), Afrikaanse havikarenden (met H.J.W. Wijsman, 1964), Himalaya-buizerd (met M.F.I.J. Bijleveld, 1965), en dodaarsjes van Madagascar (met Rie Payne-Smit, 1965). In deze tijd werden door Voous een aantal nieuwe vogelvormen beschreven: zie tabel 2. Daarnaast zag een aantal algemene beschouwingen over zoögeografische onderwerpen het licht, zoals over het soortbegrip in 1949 en 1957, over clinale variatie in 1954, en over het genusbegrip in 1964. Het zoögeografisch onderzoek aan Europese vogels culmineerde in het verschijnen van de Atlas van de Europese Vogels in 1960, waarvan ook Engelse en Duitse uitgaven verschenen. Dit is zeker Voous' magnum opus, en hij heeft er internationaal zijn grootste bekendheid aan ontleend. Naast het schrijven van deze en vele andere artikelen vergat Voous ook de vogelcollectie niet. Om op een legale manier aan Nederlandse vogels te komen legde hij contacten met vele studenten, amateur-ornithologen, reservaatbewakers en andere veldwerkers, die dood gevonden vogels opstuurden. Van speciaal belang hierbij was het samenwerkingsverband met J. Drijver van Vogelbescherming. Om inzicht te verkrijgen in het aantal vogels er tegen vuurtorens en lichtschepen doodvlog stelde Vogelbescherming een bescheiden premie beschikbaar voor lichtwachters als zij slachtoffers naar het museum opstuurden. Uit de weersomstandigheden tijdens de slecht verlopen treknachten en de soort-samenstelling hoopte Vogelbescherming indicaties te krijgen wat voor maatregelen gewenst waren om doodvliegen te voorkomen. Uiteindelijk bleek dat een betere verlichting van de toren zelf en van de onmiddellijke omgeving veel slachtoffers voorkwam. Voor dat het zover was ontving het museum tussen 1950 en 1970 enkele duizenden vogels. Daarnaast kwamen door de vele contacten van Voous ook een aantal particuliere collecties naar het museum, met in totaal ongeveer 1000 geprepareerde vogels, zoals de opgezette vogels van de collectie Sillem-Van Marle en de verzamelingen van mr. Fr. Haverschmidt, Jansen-Op de Coul en Neijssel. Al eerder had Voous persoonlijk zorg gedragen voor een belangrijke aanwinst aan Indonesische vogels: in de kelders van het Tropenmuseum, dat in de oorlog door de SS bezet was, stonden grote hoe-

Na het eerste zoögeografische onderzoek zouden er in snel tempo nog een groot aantal volgen, onder andere over de Noordse Stormvogel.
Foto: René Stet.

veelheden dieren van de collectie De Bussy en van het Koloniaal Museum, die Voous met gevaar voor eigen leven onder de ogen van de bezetters tussen de in kelders opgepropte ethnografica vandaan wist te halen. Na de oorlog kwamen nog een aantal Indonesische collecties naar het museum, waaronder grotere zoals die van J.P. Rosier (Java), G.A.L. de Haan (Molukken, Celebes), en C. Lumholz (Borneo); in totaal werden tussen 1940 en 1963 ongeveer 1800 Indonesische vogels aan de collectie toegevoegd. Het verkrijgen van dit materiaal vereiste vaak een uitvoerige correspondentie, terwijl het na binnenkomst gecatalogiseerd en geëtiketteerd moest worden en er, voor zover er bijzondere dingen tussen zaten, ook nog over gepubliceerd diende te worden. Het mag een wonder heten dat Voous naast zijn zoögeografische publikaties daar ook nog tijd voor had. Daar komt nog bij, dat Voous van 1950 tot 1962 ook adjunct-directeur van het museum was, met als speciale taak de zorg voor het welzijn van het personeel.

Tabel 2. Door Voous beschreven vogelvormen

Regulus ignicapillus laeneni (met Van Marle, 1949, *Ardea* 37 : 125–127)
Turdinus macrodactylus beauforti (1949, *Limosa* 22 : 347–352)
Turdinus marmoratus grandior (1949, *Limosa* 22 : 347–352)
Sitta europaea norvegica (met Van Marle, 1950, *Stavanger Mus. Arbok* 1949 : 69–71)
Accipiter virgatus vanbemmeli (1950, *Amsterdam Naturalist* 1 : 95–107)
Chloris chloris vanmarli (1951, *Limosa* 24 : 81–91)
Pyrrhula pyrrhula iberiae (1951, *Limosa* 24 : 131–133)
Accipiter rhodogaster butonensis (1951, *Treubia* 21 : 27–104)
Treron pompadora dehaani (1951, *Treubia* 21 : 27–104)
Malacocincla celebensis togianensis (1952, *Ardea* 40 : 74)
Garrulus glandarius lusitanicus (1953, *Beaufortia* 2 : 1–41)
Garrulus glandarius yugoslavicus (1953, *Beaufortia* 2 : 1–41)
Sitta europaea harrisoni (met Van Marle, 1953, *Ardea* 41, extra nr. : 1–68)
Coereba flaveola bonairensis (1955, *Natuurw. Studiekr. Suriname* 12 : 83–85)

In 1955 werd hij benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de zoögeografie aan de Vrije Universiteit (VU) te Amsterdam, wat nog weer extra tijd vroeg in verband met colleges en studentenbegeleiding. Gelukkig was er wel enige bijstand in Voous' omvangrijke taak: op het museum had Voous hulp van student-assistenten als Rie Smit (later mevrouw H.A.W. Payne-Smit), opgevolgd door Dick Dekker, terwijl Jan Wattel vanaf 1959 bij werkzaamheden op de Vrije Universiteit assisteerde. Voeg daarbij de moederlijke zorg van mevrouw Henny Voous-Luiting, die al sinds de verloving met Karel in 1945 veel hielp bij het catalogiseren, administreren, prepareren en meten, en van mevrouw Vermeer Knipping-Schuurmans, en men krijgt een indruk van de activiteiten rond professor Voous.

In 1951-1952 was Voous met zijn vrouw lange tijd op de Nederlandse Antillen. De meeste eilanden waren ornithologisch nauwelijks bekend, en daarom werd besloten dat er ook vogels moesten worden verzameld. Immers, wil men vogels beschermen dan zal men toch moeten weten wat er moet worden beschermd en waarom. In totaal bracht Voous ongeveer 1150 vogels mee, die deels al op de Antillen en deels door de preparateur P.L. Graat in Amsterdam geprepareerd werden. Het verblijf op de Antillen is altijd een aangename herinnering in Voous' leven gebleven, met name door de vele vriendschappen die hij daar opdeed, zoals die met F.H. Ansingh, H.J. Koelers en P.A. van der Werf. Ook later bezocht hij de Antillen nog enkele malen, evenals Suriname, enkele Afrikaanse landen en (veel later) Sumatra. Het vogelonderzoek op de Antillen leidde tot een groot aantal publikaties, zowel avifaunistisch als de vogelbescherming betreffende. Het belangrijkste waren de uitgaven over de systematiek en zoögeografie van de vogels van Bovenwindse (1955) en Benedenwindse (1957) eilanden en de veldgids *De Vogels van de Nederlandse Antillen* (1955), later gevolgd door de soortenlijsten van de eilandengroepen (1965 en, met H.J. Koelers, 1967).

Andere belangwekkende publikaties ontstaan in de periode dat Voous op het Zoölogisch Museum werkzaam was zijn de bewerking van de Javaanse collectie van de heer en mevrouw J.P. Rosier (1948), het overzichtartikel over de broedtijd van Indonesische vogels (1950), het ornithologisch verslag van de Willem Barentsz walvisvaarten in 1946-1947 en 1947-1948 (met W.H. Bierman, 1950), de bewerking van G.A.L. de Haan's collectie van vogels van de eilanden Muna en Buton bij Celebes (met A.C.V. van Bemmelen, 1951), de samenvattingen van de historie van het systematisch ornithologisch onderzoek in Nederland en de Nederlandse Antillen (1954), de bewerking van een collectie vogels van Tristan da Cunha (1961 en 1962), en die van een collectie vogels van Borneo (1961).

Zoals al uit de vroegste publikaties bleek had Voous al jong belangstelling voor de avifaunistiek. Talloos zijn zijn bijdragen in dezen, vooral die over Nederlandse vogels, maar vaak zijn de artikelen hierover van groter dan nationaal belang, omdat Voous er nog interessante zoöge-

ografische aspecten aan toevoegt. Door Voous' bemiddeling was de strijd bij tussen NOV en CNV begraven, en beide waren in 1957 opgegaan in de Nederlandse Ornithologische Unie (NOU). Het bestuur van de kersverse NOU besloot dat er een commissie moest komen die een lijst van Nederlandse vogels zou moeten opstellen, de Commissie van de Nederlandse Avifauna (CNA). Voous werd de eerste voorzitter van de CNA, en bleef dat tot 1983. Na wat voorbereidende publikaties verscheen de *Avifauna van Nederland* in 1962; vooral Voous en zijn vrienden mr. J. Kist en M.J. Tekke hadden veel werk verzet om de publikatie rond te krijgen. Dat Voous' interesse in de avifaunistiek niet beperkt blijft tot Nederland blijkt uit zijn vele in *Ardea* verschenen 'Notes on Sea-birds', vaak gepubliceerd in samenwerking met kapitein W.F.J. Mörzner Bruyns.

Op 1 januari 1964 werd Voous benoemd tot gewoon hoogleraar op de Vrije Universiteit. Dat betekende een afscheid van zijn geliefde museum. Zijn taak als hoofd van de vogelafdeling werd overgenomen door J. Wattel; E. Nieboer nam Wattel's taak als medewerker aan de Vrije Universiteit over, terwijl gelijktijdig de plaats van Dick Dekker, de assistent op het museum, achtereenvolgens werd ingenomen door Laura Mosk, P.P.A.M. Kop, en (vanaf 1970) C.S. Roselaar.

Zoögeografische en museale activiteiten vanaf 1964

Door de aanstelling als hoogleraar aan de Vrije Universiteit had Voous in de eerste plaats de zorg voor het opzetten van een ornithologische afdeling daar, gepaard gaande met de supervisie over colleges, practica, en studentenbegeleiding. In de eerste jaren had dat weinig invloed op het aantal publikaties, integendeel, tussen 1964 en 1969 verschenen er jaarlijks 6-15 artikelen van zijn hand, hoewel wat vaker dan voorheen gepubliceerd met medewerking van studenten en assistenten. Ook meer oecologische onderwerpen kwamen nu aan bod, bijvoorbeeld over

ZKH Prins Bernhard en professor dr. K.H. Voous op het XV Internationaal Ornithologisch Congres te 's-Gravenhage in 1970.

Foto: Fotobedrijf 'Meijer'.

Het Permanent Executive Committee 1966-1970 tijdens het XV Internationaal Ornithologisch Congres te 's-Gravenhage in 1970. Van links naar rechts: professor S.G. Sibley (Verenigde Staten), professor dr. J. Dorst (Frankrijk), professor dr. F. Salomonsen (Denemarken, voorzitter), professor dr. K.H. Voous en professor dr. G. Niehammer (West-Duitsland).

Foto: Fotobedrijf 'Meijer'.

het predatiepotentieel van Surinaamse roofvogels (1969), en artikelen over de noodzaak tot bescherming van roofvogels. Door het vele werk als secretaris-generaal van het Internationaal Ornithologisch Congres in Den Haag in 1970 was er in dat jaar niet veel tijd voor publikaties; helaas betekende de druk van het congres ook een ernstige aanslag op zijn zwakke gezondheid. Hierdoor was hij genoopt in 1975 vervroegd van de Vrije Universiteit afscheid te nemen. Toch zijn ook in die moeilijke jaren de verdiensten van Voous voor de ornithologie groot geweest. Op het congres in Den Haag werden op initiatief van Voous en een aantal Engelsen, onder leiding van Stanley Cramp, de eerste besprekingen gehouden over een opvolger van het Handbook of British Birds (1939-1943), dat, gezien de toenemende reismogelijkheden en de grote interesse voor vogels buiten West-Europa, alle vogels van Europa, Noord-Afrika, en het Midden-Oosten zou moeten omvatten. De aanloop kostte veel tijd, maar in 1977 verscheen het eerste deel van dit Handbook of the Birds of Europe, the Middle East, and North Africa, waaraan van Nederlandse zijde werd medegewerkt door K.H. Voous, J. Wattel en C.S. Roselaar. Inmiddels is deel 5 verschenen, deel 6 bijna gereed, en het laatste deel, 7, in voorbereiding; schrijver dezes heeft de vele op- en aanmerkingen van professor Voous op de teksten altijd als zeer stimulerend ervaren en ze gaarne ter harte genomen. Stimuleren deed Voous ook een dertiental promovendi, die in die jaren onder zijn begeleiding de doctorstitel wisten te verkrijgen. De grote variatie in de soortvolgorde tussen de verschillende veldgidsen en andere vogelboe-

ken en de daar uit voortvloeiende ergernis deden Voous pleiten voor een gestandaardiseerde soortvolgorde (1969, in het vermaarde Engelse tijdschrift *The Ibis*); de positieve reacties hierop leidden tot de publikatie van zijn naamlijst van Holarctische vogels in *The Ibis* in 1973 en 1977, met een volgorde die door vrijwel iedereen binnen Europa (maar helaas niet in Noord-Amerika) aanvaard werd. Na 1975 zagen een aantal belangwekkende publikaties het licht, zoals een soortenlijst van de vogels van Sumatra (1988, gebaseerd op de aantekeningen van de in 1979 overleden Van Marle), een nieuwe uitgave van *De Vogels van de Antillen* (1983), dit maal in het Engels, en het grandioze *Owls of the Northern Hemisphere*, dat misschien in de eerste plaats de aandacht trekt door de fabuleuze platen van Ad Cameron, maar waarvan de gedetailleerdheid van de tekst en de liefde die daar uit spreekt verraden dat uilen, met roofvogels, tot Voous' meest geliefde diergroepen behoren. Ook na zijn emeritaat droeg Voous nog in grote mate bij aan het belang van het museum en de Nederlandse wetenschap in het algemeen door te bemiddelen tussen het museum en de erven Van Marle, waardoor de waardevolle collectie Sillem-Van Marle met ongeveer 8500 vogelhuiden uit het Palearctisch gebied en Indonesië aan het museum geschonken werd. Door Voous' niet aflatende inzet is de vogelafdeling van Zoologisch Museum in Amsterdam veranderd van een bescheiden nationaal museum met educatieve inslag tot een vooraanstaand internationaal georiënteerd onderzoeksinstituut. Moge Voous nog vele jaren in goede gezondheid profijt trekken van hetgene hij tot stand gebracht heeft!